

Н. С. Сембиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының оқытушысы, полиция капитаны

ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫ, СОЛ ТЕКТЕСТЕРДІ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМҒА ТҮСІРУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ СУБЪЕКТИВТІ ЖАҒЫ

Аннотация. Мақалада қазіргі заманда есірткі, психотроптық заттардың және сол тектестердің заңсыз айналымын, әлеуметтік құбылыстарды, субъектінің қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінәсі, ішкі ниеті мен мақсаты.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, есірткі, себеп, заңсыз айналым.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективті жағы — тұлғаның қоғамдық қауіп төндіретін және оның келешекте әкелетін қоғамдық қауіпті зардабы бар жасалатын қылмысқа психологиялық қатысы.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын сипаттайтын нышандарға кінә, қылмыстық құқық бұзушылықтың ниеті және мақсаты жатады. Бұл барлық нышандар қылмыс жасаған тұлғаның ішкі дүниесінің үдерісі туралы елестетуге мүмкіндік береді, оның ойы мен еркінің жасалып отырған қоғамдық қауіпті әрекетімен байланысын көрсетеді. Алайда бұл нышандардың қылмыстық-құқықтық мағынасы әртүрлі.

Мұның барлығы қылмыстық заңнамада көрсетілген заңдылық принципін, әділдікті, адамгершілікті іске асыруға ықпал етеді.

Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді заңсыз дайындау, сақтау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу тек қана бір-ақ ниетпен жасалады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 297-бабының диспозициясында айып түрі тікелей көрсетілмесе де, алайда заңда арнаулы мақсатты өткізудің айыпталатыны туралы айтылған, сондықтан осы қылмысты алдын ала ойластырып жасағаны туралы айтуға негіз бар. Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылық формалдық құрамға жатады, ол кінәнің ойластырылып істелген түрін болжайды және де ол «Қазақстан Республикасының Есірткі құралдары туралы 1961 жылғы бірыңғай Конвенциясы» ережелерімен расталады: «Екі жақтың ойынша, осы конвенцияның қаулысын бұзатын әрекеттер, егер ол қасақана жасалса жазаланатын әрекет болып саналады»¹.

«Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы» 1988 жылғы 20 желтоқсандағы БҰҰ-ның конвенциясы ережелерінде «Әр жақ өз заңнамаларына сәйкес, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қасақана жасалған әрекетті қылмыс деп мойындау үшін қажет деп санайтын шараларды қолданады» деп айтылған².

Сараланып отырылған қылмыстың қасақана жасалған түрін қарай отырып, қасақаналықтың жеке және еріктілік мәселесін қарастыру керек. Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу, соттық- қылмыстық іс жүргізу практикасы көрсеткендей, істелген әрекеттің нышанынан шығады, өйткені бұл әрекеттердің қоғамдық қауіптілігі әрбір есі дұрыс жеке тұлғаға айдан анық болып көрінеді. Осы сияқты әрекеттерді жасай отырып, тұлға өз әрекетінің қоғамға қауіп төндіру деңгейін түсіне отырып, соны істеуге барады. Ес пен ойлау ниеттің зияткерлік сәтін құрайды, ал сонымен қатар көңілмен қоса – еріктің.

Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын саралай отырып, тұлғаның өз әрекетінің нысаны есірткі құралдары мен психотроптық заттар екенін сезінді ме екен, соны анықтау керек. Жоғарыда айтылғандай сараланып отырған қылмыстың затын анықтау — істеген әрекетті дұрыс бағалауға қажетті жағдай. Тұлғаның еркін айналымнан алынып тасталған және заң жүзінде тыйым салынған есірткі заттарымен байланысты екенін білгені, оның әрекетінің қоғамдық қауіпті екені туралы айту негізді болып саналады.

Заттың белгісін ұғынуы, айыпталушының есірткі заттардың және психотроптық заттардың еркін айналымнан алынып тасталғанын және заң жүзінде тыйым салынғанын немесе рұқсат ету жүйесінің қол астына түсуін (қатаң бақылауға алынғанын) және оларды дайындаудың, сақтаудың, қайта өңдеудің, тасымалдаудың, жөнелтудің және т. б. белгіленген тәртібін бұзу халық денсаулығына қатер төндіретінін түсінгенін білдіреді. Тек қана сирек кездесетін, тұлғаның қылмыстық затқа қатысты түсінбеушілігі, мысалы, дәрілік препараттардың есірткі және психотроптық заттарға жататынын білмей сақтау жағдайлары есепке алынбайды.

Қылмыстың заты (есірткі, психотроптық заттар) белгілерін ұғыну арқылы, яғни тұлға есірткі заттарымен байланысты (дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу сияқты) заңсыз әрекеттер жасап отырғанын ұғынады, олар заң бойынша рұқсат етілмеген. Ол есірткілерді медициналық емес жағдайда пайдалану өзінің де, жалпы басқа адамдардың да денсаулығына зиян келтіретінін түсінеді.

Қылмыстық істер материалдары көрсеткендей, кейбір жағдайларда есірткімен ұсталған адамдар, өздерінің оған қатысты екенінен бас тартады, олар өздері білмегендерін немесе есірткімен байланысты екенін тіпті ойламағандарын айтады. Мұндай жағдайда тұлғаның өз әрекетінің шын мәнінде қауіпті екенін ұғынған ұғынбағанын анықтау қажет. Егерде ол шын мәнінде ұғынбаса, онда жауапкершілік жоқ деген сөз. М. Л. Хоменкер «есірткі заттарын сатып алып жатқанын түсінбеген тұлға қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды», — деп дұрыс айтқан³.

Көрсетілген қылмыстың субъективті жағының мазмұнын анықтау үшін (тікелей ниет және мақсат), айыпталушының жасаған қылмысқа психологиялық қатысын, кінә түрін қоса анықтау керек, сонымен қатар оның тұлғасын сипаттайтын мінездемесіне де қарау керек. Тікелей ниетте әрекеттің қоғамдық қауіптілігін ұғыну, қоғамдық қауіптілік зардабын болжаумен ажырамас байланысты болады. Онда есірткілермен заңсыз әрекеттер жасағанда оның зардабын алдын ала болжауды, тұлғаның есірткі заттары мен психотроптық заттарды медициналық емес түрде пайдаланғанда адамдардың денсаулығына әлеуметтік зиян келетін мүмкіндігін немесе сөзсіз зиян келетінін ұғынғаны деп айтуға бола ма? Зардапты алдын ала болжау, ол адам денсаулығына зиян келтіретінін болжау емес, алайда оны мүлдем алып тастауға болмайды, ол ең алдымен заңсыз әрекеттің өзін болжау, өйткені зардаптары қылмыс құрамының аумағынан шығарып тасталынған және ниеттің мазмұнымен қамтылмайды⁴.

Ниеттің зияткерлік сәтін қарағанда, ниеттің қоғамдық қауіпті зардабына қатысты тілек түріндегі ерік бағытын анықтау керек.

Сонымен, тілек халық денсаулығына зиян келтіруде емес, есірткімен заңсыз әрекет жасауда, өйткені тікелей ниеттің мазмұнына қылмыстың нысанды жағын құрайтын, белгілі бір қоғамдық қауіпті әрекеттер жасауға тілек білдіру ғана кіреді.

Әрбір есі дұрыс адам есірткімен істі болғанда, белгілі бір қорытынды нәтижеге жетуді тілейді. Бірақ бұл қылмыста нәтижеге жету, денсаулыққа зиян келтіру емес, ал есірткімен белгілі бір заңсыз әрекеттер жасау, өйткені бұл қылмыс құрамы болу үшін нақты бір зиянды зардап бар ма, әлде ондай зиянды зардап мүлде жоқ па, оның ешқандай маңызы жоқ.

Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективті жағына (тікелей ниеттің мазмұнына) қандай болмасын зиянды зардапты алдын ала болжау мен тілек кірмейді. Соған байланысты қылмыстық-құқықтық әдебиетте әділ айтылған «формалдық құрамды қылмыс жасалғанда ниеттің мазмұны жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігін ұғынуда және сол әрекетті жасауды тілеуде».

Айыпталушының өз денсаулығына зиян болатынын немесе басқа адамның денсаулығына зиян келетінін тіледі ма, немесе зиянды зардап тию мүмкіндігіне бейтарап қарады ма оның ешқандай маңызы жоқ.

Сот-тергеу практикасында мынандай жағдайлар болған, онда есірткіні инъекция салу арқылы заңсыз өткізген, одан адам есірткіні шамадан тыс мөлшерде салынғаннан қайтыс болады, немесе әртүрлі құрамында есірткі бар суррогаттарды салудан көз жұмады. Бұл жағдайда қылмыс аралас екі түрлі (аралас) кінәмен жасалады. Жалпы, мұндай әрекет қасақана жасалған қылмыс деп саналады (Қазақстан Республикасының Қылмыстық

Кодексінің 22-б.) Сондықтан, тұлғаның есірткіні өткізу әрекеті тікелей ниетке жатады, ал оның зардабына қатысты кінә түрі тек қана абайсызда болады.

Кінәнің қасақана жасалған түрін қарастыра отырып, мынаған көңіл аудару керек, қылмыстың субъективті жағының белгілеріне ниет пен мақсат жатады. Алайда қарастырылып отырған қылмыста нақты бір ниет қылмыстың субъективті жағының міндетті белгісі бола алмайды, сондықтан әрекетті бағалауға әсер етпейді.

Ниет — адамның алдына мақсат қоюға бағытталған ішкі талабы, ол адамға қоғамдық қауіпті әрекет жасауға батылдық береді және оны осы әрекетті жасағанда басқарады. Ниетсіз ешқандай қасақана жасалған қылмыс болмайды, өйткені себептен ниет пен мақсат туындайды. Себеп әрқашанда ниеттен бұрын тұрады, бір немесе бірнеше себептен ниет туады, орнығады, себеп мақсаттың негізі, сол негізде мақсат туындайды.

Есірткіні өткізудің себебі үлкен пайда табу тілегі болып табылады. Есірткі заттарды өткізусіз жайдан жай бере салу (мысалы, нашақорларға аяушылықпен қарап, олардың абстиненттік синдромынан құтқару үшін) өте сирек кездесетін жағдай болып табылады. Сонымен қатар қаралып отырған қылмысқа итермелеу себебі басқа да болады, ол адамның есірткіге физикалық және психикалық тәуелді болуы және сондықтан оны медициналық емес түрде пайдалану үшін алу жолдарын іздестіруі. Қылмыстың себебін анықтау аралас қылмыстың жігін ажырату мен жаза қолдану үшін ғана емес, сонымен қатар қылмыс жасауға әкелген себебі мен жағдайын зерттеу үшін қажет. Қылмыстың себебінде субъектінің бағыты көрсетілген, ол қылмыскердің мінезін және жасаған қылмыстарын сипаттайды. Қылмысты қасақана жасағаны немесе басқа да опасыз қылықтары сотта сотталушыға нақты жаза қолданғанда есепке алынуы керек. Сот-тергеу практикасы мынаны көрсетеді, қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың себебін шартты түрде екіге бөлуге болады: ұждансыз себеп, мысалы жасаған қылмысты қасақана жасауы және ұждансыз себепке жатпайтын — өмірге риза болмау, абстиненттік синдромды басу үшін, ұмтылу мақсатында немесе массаттану «кайф» күйге түсу үшін пайдалану. Негізінде мұндай қылмыстарды пайда табу үшін есірткіні таратушылар жасаған, ал екінші себеп бойынша жасалған қылмыстарды оларды пайдаланушылар жасаған.

Себептілік үдерісінде саналы қажеттілікті себепке айналдыруда, мақсатты тудыру мен негіздеу туындайды, өйткені есірткіні өткізудің арнаулы мақсаты әрекеттердің әртүрлі нысанын, сипатын мазмұнын, олардың адам денсаулығына зиян келтіретін бағытын көрсетеді.

Мақсат — ол тұлғаның қылмыс жасау барысында қол жеткізуге талпынған заты, яғни мақсат айыпталушының еркін тілеген қорытынды нәтижеге бағыттайды, соған байланысты оның айыбының мазмұны ашылады. Қылмыстың мақсатына жетуі — ол тұлғаның қылмыстық әрекетінің қорытынды нәтижесі.

Осы санат бойынша мұрағаттық қылмыстық істерді зерттеулер мынандай нәтижелер көрсетті, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 297-бабында көрсетілген қылмыс жасаған тұлғалардың 7,4 % өткізу мақсатында әрекет жасаған. Және де олардың көбі пайда табу үшін, яғни есірткілерді сатып содан ақшалай пайда табуды көздеген.

Егер де сараланып отырған қылмыстық-құқықтық ережелердің диспозициясында себебі көрсетілмесе, онда заң шығарушы тікелей, есірткі заттарды және психотроптық заттарды заңсыз дайындау, алу, тасымалдау немесе сақтау өткізу мақсатында жасалғанын көрсетіп отыр, сондықтан өткізу мақсаты қаралып отырған қылмыстың субъективті жағының міндетті белгісі болып табылатынын және жасалған қылмысты белгілеуге әсер ететінін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 297-бабында қарастырылған, өткізу мақсатында жасалған қылмыс, жеке басына пайдалану үшін жасалған қылмысқа қарағанда, қоғамға да, мемлекетке де қауіпті және де халық денсаулығына зиян келтіруге үлкен қауіп төндіреді. Сот-тергеу практикасы көрсеткендей құқық қорғау орындарының «торына» негізінде көбінесе ұсақ есірткі сатушылар түседі.

Сот-тергеу практикасында қаралып отырған қылмыстарды белгілеу барысында, көп көлемді есірткілер табылып, тәркіленгенде, қателер жіберіледі.

Кейбір авторлардың айтуынша, өткізу мақсатын тұлғадан көп мөлшерде есірткі табылуымен шектемеу керек. Алайда, есірткілерді аса көп мөлшерде дайындағанда және сақтағанда, оларды өткізу қаупі көбірек болады.

Есірткілерді өте ірі мөлшерде заңсыз алғаны және сақтағаны өткізу мақсатының жалғыз дәлелі бола алмайды. Бұған байланысты, ауқымды мағына болып, ол адам есірткіні пайдалана ма (қандай жиілікте), нашақор ма, оның өмір сүруі заңды табыстарына сәйкес келе ме, басқа адамдармен шарт жасасты ма және т. б.

1998 жылғы 14 мамырдағы №3 Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы мынаны түсіндіреді, аталған заттарды кінәлінің арнайы рұқсатсыз иелігінен (өзінен, жасырын жерден, үй-жайдан, көлік құралынан, басқада орындардан) тауып алумен байланысты кез-келген қасақана әрекет заңсыз сақтау болып табылады. Өткізу мақсатында заңсыз сақтау пиғылымен жасалғандығы жөнінде мәселені шешу үшін, бұл заттар анық өткізуге дайындалғандығын дәлелдейтін айғақтар жинағын арқау ету керек (мысалы, жоғарыда көрсетілген заттар көп мөлшерде табылса, оларды өзі ғана қолданатынын жоққа шығаратын жағдайда, бөлшектеу, оларды дайындайтын және бөлуге арналған құралдар мен жабдықтардың болуы, кінәлінің өзі есірткіні қолданбайтын фактісі т. с. с.)⁵.

Бүгінгі күні есірткіні өткізу есірткінің заңсыз айналымында үстемдік орын алады деп айтуға барлық негіз бар. Өткізілген зерттеулер нәтижесі бойынша 70-80 % жағдайда есірткіні пайдаланушылар тұрақты өткізушілер қызметіне жүгінеді.

Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу мақсатынан шекаралау қажеттігіне қатысты әрекет дұрыс шешілген мәселе, және де ол Заңда осы әрекеттердің бәріне қолданылуы керек.

РЕЗЮМЕ

В статье дается криминологическая оценка причин наркотизации населения, личности участника незаконного оборота наркотиков и наркотической ситуации в стране, рассматриваются формы вины, мотив и цель данного уголовного правонарушения.

RESUME

Based on the analysis of legal literature, the author identified the reasons and conditions that contribute to the commission of crimes related to illicit trafficking in narcotic drugs or psychotropic substances.

-
- ¹ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXIII. — М., 1970. — С. 105-136; Аналогичное положение содержит международная Конвенция ООН от 20 декабря 1988г. «О борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ». См.: Документы Комиссии ООН по наркотическим средствам от 20 декабря 1988года. — Вена, 1988. — С. 5.
 - ² Законодательство зарубежных стран. Обзорная информация. — М., 1989. № 1. — С. 3-4.
 - ³ Хоменкер М. Л. Борьба с преступлениями, связанными с наркотическими веществами. — Ташкент, 1976. — С. 12-13.
 - ⁴ Феткулов Г. Х. Проблемы уголовно-правовой борьбы с незаконным оборотом наркотиков: Учеб. пос. — Астана, 2003. — С. 192.
 - ⁵ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Есірткі, психотроптық және улы заттардың заңсыз айналымға түсіру жөніндегі істер бойынша заңдарды қолдану туралы» 1998 жылғы 14 мамыр № 3 нормативтік қаулысы.